

ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ
ім. А. В. НЕЖДАНОВОЇ

ЗАБОЛОТНА Ніна Георгіївна

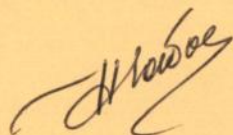
УДК 783.3

ХУДОЖНІ СТРУКТУРИ В ДУХОВНИХ
КАНТАТАХ Й. С. БАХА

Спеціальність 17.00.03 – Музичне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ

Дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Одеса – 2003

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі історії музики та музичної етнографії
Одеської державної музичної Академії ім. А.В. Нежданової

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, професор
МАРКОВА Олена Миколаївна,
Одеська державна музична Академія
ім. А.В.Нежданової, кафедра історії музики та
музичної етнографії

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор, член -
кореспондент Академії мистецтв України,
заслужений діяч науки і техніки
КОТЛЯРЕВСЬКИЙ Іван Арсенійович,
зав. кафедрою теорії музики
Національної музичної Академії України
ім. П.І. Чайковського

кандидат мистецтвознавства, в.о.проф.
ШИП Сергій Васильович,
Одеська державна музична Академія
ім. А.В.Нежданової

Провідна установа: Харківський державний інститут мистецтв
ім. І.П.Котляревського, кафедра історії музики

Захист відбудеться "14" грудня 2003 року о 14 год. 00 хв. на
засіданні спеціалізованої вченої ради К.41.857.01 по захисту дисертацій на
здобуття наукового ступеня кандидата наук в Одеській державній музичній
Академії ім. А.В. Нежданової за адресою: 65029, м. Одеса, вул.
Новосельського, 63, Малий зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської державної
музичної Академії ім. А.В. Нежданової: м. Одеса, вул. Новосельського, 63.

Автореферат розісланий "30" декабря 2002 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства, в.о.проф. Довга **Н.С.ДОВГАЛЕНКО**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження, присвяченого розгляду художніх структур у духовних кантатах Йогана Себастьяна Баха, визначається розробкою питань жанру як типології виразності, тобто питань, що знаходяться у становленні в сучасному мистецтвознавстві та музикознавстві. Виконання-інтерпретація бахівських духовних кантат торкається аспектів буття творів у конкретному культурному середовищі суспільства й одночасно виділяє самозначуще художньо-естетичне вираження композиторського тексту, що розуміється не як нотний запис, а як звукова реальність, усвідомлювана суб'єктом творчості й обґрунтована у виконавській інтерпретації.

Виділяємо аспекти виконання, що аналізуються у кантатах Й.С.Баха:

- в німецькій церковній традиції, що тягнє до “автентичності” озвучення;
- у вітчизняній концертній практиці (в Україні, а також у Росії), що апелює до сукупного духовного і загальнохудожнього досвіду аудиторії.

Дана поляризація соціокультурних поворотів проблеми інтерпретації духовних кантат Баха є похідною від академічної установки на самоцінність “музичної цивілізації” - авторського композиторського тексту геніального Творця і високої художньої виконавської традиції. Відповідно, вихідними виступають культурні орієнтири Німеччини першої половини XVIII століття, і лінія хорової культури України, що увібрала вплив: німецької музики, але якій є притаманним яскраво виражений самостійний “музичний менталітет”. Поєднання у конкретності високохудожньої інтерпретації кантат Й.С.Баха, дистанційованих показниками епохи автора, і виразних якостей вітчизняного хорового мистецтва, - розглядаємо в розвитку ідеї композиторської та виконавської творчості як єдності музичної акції. Композиторський текст а’ртіо містить альтернативні стилістичні та ідейно-образні позиції, що реалізуються у виконавській інтерпретації тою або ішою мірою.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Запропонована тема складає один з теоретично-виконавських аспектів базового напрямку плану науково-дослідницьких робіт Одеської державної музичної академії ім.А.В.Нежданової – “Музичне виконавство: історія, теорія та практика”. Тема дисертації затверджена на кафедрах хорового диригування, історії музики і музичної етнографії та Вченою радою Одеської державної музичної академії ім. А.В.Нежданової.

Таким чином, **тему** даного дослідження складає музикознавчо-виконавський розгляд духовних кантат Й.С.Баха як художньо-самодостатніх виразних творів, народжених релігійно-культурною традицією та складених антиномічною єдністю якостей, які породжують множинність виконавських прочитань.

Метою даної дисертації є розгляд духовних кантат Й.С.Баха та їх виконавських інтерпретацій в аспекті художньої виразності їх образу в

єдності ритуально-гімнічної та концертно-драматичної ліній смислового наповнення. Такий ракурс передбачає вибірковий аналіз, передусім, тих творів композитора, які репрезентують відповідний клас композицій і найчастіше зустрічаються в концертній і навчальній практиці.

Згідно з поставленою метою виділяються наступні завдання дослідження:

- розгляд духовної кантати як певної жанрової специфіки у зв'язку з сукупністю традицій християнсько-релігійної музики, висхідної з початків практики ієрусалимського канта;
- відтворення методики аналізу духовних творів Баха як єдності виконавського й інтонаційно-історичного музикознавчого підходів до твору;
- осмислення художньої специфіки виконання кантат Баха у єдності образно-драматургічних принципів, народжених концертно-театрально-драматичним і гімнічно-ритуальним співом-дійством;
- аналіз духовних кантат пасійного типу в аспекті порівняння традиційно-церковної інтерпретації з художньо-концертною;
- аналіз духовних кантат хорально-кантового типу в аспекті порівняння з авторсько-поетичними вільними і традиційно-лютеранськими інтерпретаціями;
- висновки про взаємодію драматичних і лірико-епічних принципів у виконавському прочитанні духовних кантат Й.С.Баха у реалізації єдності німецько-релігійної та світської-художньої традиції виконавської творчості.

Об'єктом дисертації виступає художній феномен метафоричності як поєднання у виконавській майстерності літургійно-ритуального та театрально-загальнохудожнього принципів на матеріалі духовних кантат Й.С.Баха.

Предметом дослідження стають понад 130 духовних кантат Й.С.Баха, серед яких в аналізі спеціально широко представлені твори BWV №№: 11 “Lobet Gott in seinen Reichen” (“Хвалить Бога у Його створенні”), 21 “Ich hatte viel Bekkümernis” (“Я так багато страждав”), 41 “Jesu, nun sei gepreiset” (“Ісус, нині вславлений”), 47 “Wer sich selbst erhöhet...” (“Хто підніс себе...”), 78 “Jesu, der du meine Seele” (“Ісусе, ти моя душа”), 80 “Ein feste Burg ist unser Gott” (“Господь надійний наш оплот”), 140 “Wachet auf, ruft uns die Stimme!” (“Прокиньтесь, закликав голос!”). Названі твори подані у варіантах їх виконання відомими вітчизняними і зарубіжними диригентами.

Менш детально у дослідженні проаналізовані духовні кантати BWV№№: 1 “Wie schön leuchtet der Morgenstern”, 8 “Liebster Gott, wann werd ich sterben”, 10 “Meine Seel' erhebt denn Herren”, 12 “Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen”, 15 “Denn du wirst meine Seele...”, 20 “O Ewigkeit, du Donnerwort”, 22 “Jesus nahm zu sich die Zwölfe”, 25 “Es ist nichts Gesundes an meinen Liebe”, 26 “Ach wie flüchtig, ach wie nichtig”, 36 “Schwingt freudig euch empor”, 38 “Aus tiefer Not schrei' ich zu dir”, 42 “Am Abend aber desselbigen Sabbats”, 45 “Es ist

dir gesagt, Mensch, was gut ist", 51 "Jauchzet Gott in allen Landen", 61 "Nun komm, der Heiden Heiland", 68 "Also hat Gott die Welt geliebt", 69 "Lobe den Herrn, meine Seele", 70 "Wachet, betet, seid bereit allezeit", 75 "Die Elenden sollen essen", 76 "Die Himmel erzählen die Ehre Gottes", 79 "Gott, der Herr, ist Sonn' und Schild", 82 "Ich habe genug", 85 "Ich bin ein guter Hirt", 92 "Ich hab in Gottes Herz und Sinn", 95 "Christus, der ist mein Leben", 101 "Nimm von uns, Herr, du treuer Gott", 104 "Du Hirte Israel, höre", 106 "Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit", 119 "Preise, Jerusalem, den Herrn", 127 "Herr Jesu Christ, wahr' Mensch und Gott", 131 "Aus der Tiefe rufe ich, Herr, zu dir", 137 "Lobe den Herren, den mächtigen König der Ehren", 150 "Nach dir, Herr, verlanget mich", 190 "Singet dem Herren ein neues Lied", 192 "Nun danket alle Gott", 197 "Gott ist unsre Zuversicht", 198 "Lass, Fürstin, lass noch einen Strahl" та ін.

При аналізі виконання спеціальна увага спрямована на драматургію творів у композиторському тексті та виконавських інтерпретаціях названих духовних кантат. Сам вибір духовних творів для аналізу визначений їх значущістю у виконавському репертуарі зарубіжних і вітчизняних майстрів, апробованістю їх у навчальній та концертній роботі хормейстерів.

Дане дослідження вибудоване, передусім, в орієнтації на широкий досвід хормейстерської діяльності, що базується на творах Баха, з освітленням перспектив розширеного впровадження у виконавську практику духовної спадщини великого композитора. Для нас, безумовно, особливе значення має концертне звучання духовних творів Баха у нашій країні, хоча для даного дослідження істотним є також усвідомлення умов німецької традиції, органічно пов'язаної з лютеранською церквою і властивою цієї традиції стилістикою виконання кантат. Потрібно враховувати, що "вписування" названих творів Баха в навчальний і виконавський процеси здійснюється мов би у двох напрямках вітчизняної культурної практики: в театральній-концертній та церковно-культурній професійній музиці. З'єднання цих, відносно самостійних в нашій країні, ліній виконавського професіоналізму, внаслідок історичних обставин, має місце і в одеській хоровій школі.

Особливу складність становить змістовно-подвійна природа духовних кантат у світовій художній і навчальній практиці: духовні кантати як жанр, призначений для релігійного богослужбеного співу, як органічна частина німецької національної релігійної культури - і духовна кантата Баха як художньо-довершений твір, що звучить у різних країнах, незалежно від їх релігійної орієнтації.

У даній роботі пропонується не проблема системно-жанрових показників духовних творів Й.С.Баха (це тема спеціального дослідження), а виділення типологій названого жанру, що чітко поляризує драматургічні та інтонаційно-виконавські підходи.

Методологічним ґрунтом дослідження виступає діалектико-культурологічна естетика та музикознавство у традиціях Г.В.Ф. Гегеля - О.Потебні - М.Алпатова - Б.Асаф'єва, які трактують художню специфіку

образу як поетико-метафоричне сполучення змістів. Фундаментальні положення гегелівської естетики, що розвиваються у вітчизняному культурологічному мистецтвознавстві в працях О. Потебні, О. Канарського мають принципову паралель до робіт “гегельянця” Б. Асаф’єва та його видатних послідовників в Україні та Росії. У тому числі це роботи М. Друскіна, Я. Друскіна, Б. Яворського, І. Ляшенка, С. Скребкова, М. Тараканова, В. Холопової, Є. Назайкинського, В. Медушевського, Н. Корихалової, М. Лобанової, Л. Кириліної, І. Котляревського, О. Зінкевич, М. Черкашиної, Н. Горюхіної, В. Москаленко, О. Маркової, О. Захарової, В. Носіної та ін. Положення та висновки названих авторів склали сутність методології виведення даного дисертаційного дослідження.

Відповідно методами дослідження стають музично-історичний і виконавський аналіз духовних творів великого Й. С. Баха в ракурсі історико-інтонаційного підходу Б. Асаф’єва та його прихильників бачення природи музичного мистецтва. Певний методологічний вплив на вироблення методики аналізу склали праці зарубіжних авторів, у тому числі М. Вольфліна, Г. Адлера, А. Швейцера, Д. Кемпера, В. Ноймана та інших авторитетів музикології.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступних позиціях:

- 1) вперше розглядаються духовні кантати Йогана Себастьяна Баха, що не отримали повною мірою адекватного опису у вітчизняній музикознавчій, виконавській та навчальній літературі;
- 2) нову якість складає методика аналізу даних творів, що не розглядалися у російськомовній і німецькій спеціальній літературі в руслі історико-інтонаційного виконавського підходу;
- 3) вперше поворотом у дослідженні бахівських кантат виступає загострення уваги на метафоричній множинності духовно-гімнічного та концертно-драматичного в композиторському тексті, на концепційному слуханні твору у взаємодії епіко-ліричної та драматичної основ, що є ґрунтовою позицією щодо виконавського рішення конкретного твору;
- 4) вперше використано кваліфікаційний підхід до розгляду духовних творів великого композитора згідно художньо-духовного потенціалу їх змістовності;
- 5) вперше, таким чином, запропоновано дихотомічний розподіл названих творів на хорально-кантові та пасіонні типи за художніми принципами їх вираження.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначається їх спрямованістю на розширення концертного та навчального репертуару диригентів, хормейстерів, вокалістів, можливістю використання матеріалів дослідження в курсах історії музики, диригентського виконавства, хорознавства, а також у спеціальному хоровому класі вищих і середніх спеціальних навчальних закладів.

Введення нових елементів у методіку виконавського та музикознавчого

аналізу дає можливість більш поглибленого опанування того значного та об'ємного пласта творчості великого композитора, яким є його численні духовні кантати. Запропонована методика аналізу може бути використана для творів Й.С.Баха та інших композиторів, а також скласти основу будь-якого виконавсько-концертного аналізу.

Особистий внесок здобувача полягає у розгляді метафорично-художніх властивостей духовних кантат Й.С.Баха щодо їх виконання в опорі на єдність гімноспіву та світського мислення сучасної йому епохи, а також у створенні дихотомічної класифікації названого типу кантат за особливістю типів їх виразності.

Апробація матеріалів та результатів дисертаційного дослідження здійснена на всеукраїнських та міжнародних семінарах і конференціях, а також у творчій діяльності автора роботи (нині художнього керівника і диригента Заслуженої хорової капели України, лауреата міжнародного конкурсу):

- "Актуальні питання педагогічної підготовки студентів музичних учбових закладів". Всеукраїнська науково-методична конференція. - Донецьк, 1993.
- "Трансформація музичної освіти: культура та сучасність". Міжнародний музикологічний семінар. - Одеса, 1999.
- "Творча спадщина М.К.Періха – безцінний Дар людству". Науково-громадська конференція мистецтвознавців України та країн СНД. - Одеса, 1997.
- "Схід–Захід: культура та цивілізація". Міжнародний музикознавчий семінар та науково-практична конференція. - Одеса, 2002.
- Виконання кантати Й.С.Баха BWV №150 "Nach dir, Herr, verlanget mich" з хором Київського державного музичного училища ім. Р.Глієра.- Київ, 1987.
- Перше виконання в м.Одеса Різдвяної кантати Й.С.Баха BWV №61 "Nun komm, der Heiden Heiland" із Заслуженою хоровою капелюю України м. Одеси; також повторне виконання твору з камерним оркестром Одеської держфілармонії (диригент – засл. діяч мист. І.Л.Шаврук) - Одеса, 2002.
- Виконання "Magnificat" (BWV №238) Й.С.Баха з ансамблем студентів Одеської державної музичної академії ім. А.В.Нежданової (в органному супроводі), - Одеса, 2002.

За матеріалами дисертації опубліковано дев'ять статей, загальним обсягом понад 6 друк. арк., в тому числі 3 публікації у провідних фахових виданнях.

Структура дисертації загальним обсягом у 210 сторінок складається з вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаних джерел кількістю 149 найменувань та двох додатків: нотного (69 прикладів) і документального (рецензія, статті, афіша).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається мета й завдання дисертаційного дослідження, формулюються методологічні принципи роботи і влаштовується їх наукова новизна.

Також викладено практичне значення роботи, дані щодо апробації її основних положень як на музикологічних конференціях та семінарах, так і в безпосередньому виконанні кантат Й.С.Баха автором дослідження.

У **Розділі 1 - "Жанр духовної кантати у творчості Й.С.Баха"** акцентується увага на одному з базових положень сучасної естетики, що спирається на гегелівську формулу художнього образу як "метафоричного" у розширювальному значенні. Це положення, що розвинуте у сучасному естетичному мисленні М.А.Алпатовим - О.Потєбнею - Ю.Боревим є надзвичайно органічним для роботи митця, артиста-виконавця.

Отже, метафора у поширювальному значенні є проявом не лише естетичного зображення суттєвих якостей предмета, але, за допомогою порівнювального додаткового образу, стає феноменом відтворення його цілісності й об'єму художнього вираження. Як виду тропу, метафорі первісно властиві мовні якості і в цьому значенні вона набуває деякого нефіксованого, непрямого змісту виразу, множинного сенсу.

Гегель говорить про "подвійність" природи образу мистецтва - Н.Корихалова акцентує увагу на множинності його смислових сполучень: останнє, можливо, є найбільш специфічним для музичної творчості. Ця ідея була надзвичайно близькою до принципів епохи бароко і творчості Й.С.Баха, в яких гіперболізована метафоричність була обов'язковою умовою поезики (*musica poetica*) і художнього вираження в цілому.

Риторичні фігури, спрямовані на довершеність естетичного втілення афекту та їх виконавська інтонація містять метафоричність у своїй основі, оскільки відзначаються сполученням музичного тексту (включаючи також і ознаки індивідуальності композитора, епохи, що формує його, суб'єктивного задуму конкретного твору) і виконавської настанови, що народжує іншою індивідуальністю, іншою епохою та іншими стилізованими тяжіннями.

Світогляд "бахіанства" у композиторській і виконавській творчості ХХ-ХХІ ст. визначає багатозначність сприйняття та оцінки концепційної змістовності творів Й.С.Баха. Ця особливість є об'єктивно закладеною в них, але ж набуває особливого сенсу метафоричної наочності у практиці композиторства-виконавства.

Вказане концепційне сприйняття твору у взаємодії епіко-ліричного і драматичного початків складає вихідну позицію виконавця та усвідомлюючого практику мистецтва музикознавця, що взагалі поширює "слуховий запас" в напрямку діалогу епох.

Виконавські позиції повинні бути усвідомлені у їх відповідності до індивідуальної психології творчості й орієнтованості на методику аналізу музичного твору, що поєднує історичність і динаміку виконавського підходу.

Цей методичний “ключ” виконавця визначає метод аналізу, поєднує інтонаційно-історичний і виконавсько-технологічний підходи, що запропоновані в даному дослідженні.

Отже, цей аналітичний підхід розвиває органічну для музичної класики концепцію метафоричності мистецтва, похідну від практики “ускладненої метафори” бароко (риторичні фігури, використання символіки, емблематики, елементів нумерології тощо). Даний метод складається з наступних позицій:

- історично-інтонаційний аналіз стильових настанов композиторського тексту і розрізнення в них тенденцій метафоричності вираження, властивої “*musica poetica*”;
- виділення змістового ряду в композиторському тексті у відповідності з актуально-інтонаційним сприйняттям твору виконавцем;
- сполучення знайденої інтонаційно-стильової й метафоричної конкретики змістових “домінант”, що визначаються множинністю композиторського тексту.

У дослідженні висувається теза про дихотомічний поділ духовних кантат Баха на пасійні та хорально-кантові з виконавськими художніми установками в роботі над творами великого композитора у цьому жанрі. У дисертації підкреслюється націленість виконавців на художній ефект у прийнятій нами концепції “метафоричного накладення образів” або єдності драматичного й адраматичного, гімнічного початків, бахівської осмисленої театральності і бахівської ж прихильності до традиції гімноспіву. Тому в класифікації, яка пропонується нами для духовних кантат Й.С.Баха, акцентуємо специфічну для нього як особистості лінію духовно-містеріальної творчості, що концентрується в пасійних кантатах, і лінію кантат, максимально наближених до хорально-кантового звучання, що виводиться з традиційно-ритуального духовного співу (“*musica applicata*” - прикладна музика).

До першої з названих типологій відносимо духовні кантати з рисами драматичності у їх драматургії при очевидному зв'язку з лірико-епічними й кантово-гімнічними традиціями.

До другого типу відносимо такі з них, де є значущою функціонально-ритуальна спрямованість, котра виявляє зв'язки з первинно-кантовою хорально-гімнічною виразністю, однак у сполученні з містеріальним комплексом пасійності.

Враховуючи глибоке значення для епохи Й.С.Баха ідей класицизму, констатуємо наявність останніх у єдності з традиційними для німецької “північної” школи підвалинами бароко та Ренесансу. Спостерігається і проникнення світсько-театральної та церковно-просвітницької ліній, їх “дифузність”, завдяки чому усвідомлюється лірична “єдина основа” музики, що ускладнює класифікацію кантат.

Тенденцію типологічної множинності у духовних кантатах Й. С. Баха пропонуємо диференціювати дихотомічно:

- твори із переважними для традиційного протестантизму хорально-кантовим складом та пов'язаним з ним епіко-ліричним типом вираження;
- твори, в яких акцентується драматично-театральна природа музики, написаної за духовними текстами і які в німецько-протестантській традиції спрямовані на пасіонність як жанр і стиль.

У дисертаційному дослідженні зосереджується увага на драматичних та лірико-епічних властивостях вокальних творів Баха, з яких перші, драматичні, є відображенням художньо-театральної природи творчості, а другі, лірико-епічні, як наголошувалося вище, складають органіку словомузики, похідної від гімнотворчості архаїчного, християнського, в тому числі європейського мистецтва.

Отже, запропонована методика аналізу має за своєю суттю інтонаційно-історично-виконавський напрямок та передбачає такі заходи:

- розгляд інтонаційно-драматичної природи композиторського тексту в його конкретно-історичній даності й у стилістичних особливостях, показових для бахівської епохи (з натиском на початок, кульмінацію і завершення як драматургічно-істотні “точки” твору);
- вичленення в аналізі композиторського тексту метафоричних даностей драматичного (адраматичного), пасіонних і кантових гімнічно-ритуальних якостей жанрово-інтонаційного наповнення, з виділенням кульмінаційних зон як носіїв основного смислового навантаження художнього цілого;
- розгляд виконавської інтонації в її реактивності на драматичне (адраматичне), пасіонне й хорально-кантове в інтонаційно-драматургічних посилках композиторського тексту, а також на індивідуально-стильові позиції виконавців, що художньо поєднуються з першими;
- висновки про художнє значення конкретної виконавської інтерпретації, що виходять з розуміння єдності драматичної-адраматичної природи бахівських духовних кантат.

Звертаємо увагу на те, що в основі уявлення про “драматичне” лежить діалогічність зчленування якостей: “ліричне” й “епічне”, навіть при очевидній протилежності змісту даних категорій, вони співвідносяться в межах протиставленості драматизму, монологічності узагальненого та індивідуалізованого вираження.

Таким чином, запропонована методика аналізу, спрямована:

- на диференціювання типових драматичних і хорально-кантових ознак у духовних кантатах Й.С.Баха відповідно до характеру тексту і фактурно-жанровому навантаженню складових номерів твору;
- на виявлення історично-інтонаційної стильової метафоричної конкретики драматичного-адраматичного у духовних кантатах великого Кантора (в зосередженні уваги на “активних точках” сприйняття: початку, кульмінації й завершенні твору);

- на усвідомлення інтонаційно-стильового підходу виконавця (у розв'язок або у протиставлення типової установки кантат Баха як метафоричного “сполучення образів” у виконавській інтерпретації).

У Розділі 2 - *"Музично-історичний і виконавський аналіз пасіонних духовних кантат Й. С. Баха"* - здійснено випробування в аналізах духовних творів теоретичних положень, висунутих у Розділі 1.

В цьому аналітичному розділі здійснюється розгляд композиторського тексту та виконавських інтерпретацій духовних кантат BWV: №№ 21 “Ich hatte viel Bekkümernis”, 47 “Wer sich selbst erhöhet”, 78 “Jesu, der du meine Seele”, а також порівняні з ними конструкції кантат BWV: №№ 15 “Den du wirst meine Seele nicht in der Hölle lassen”, 20 “O, Ewigkeit, du Donnerwort”, 26 “Schwingt freudig euch empor”, 46 “Gott fähre auf mit Jauchzen”, 45 “Es ist dir gesagt, Mensch, was gut ist”, 75 “Die Elenden sollen essen”, 76 “Die Himmel erzählen die Ehre Gottes”, 106 “Gottes Zeit ist die allerbeste Zeit”, 118 “O Jesu Christ, mein's Lebens Licht”, 127 “Herr Jesu Christ, wahr' Mensch und Gott”, 157 “Ich lasse dich nicht, du segnest mich denn”, 161 “Komm, du süsse Todesstunde”, 178 “Wo Gott, der Herr, nicht bei uns hält”, 198 “Lass, Fürstin, lass noch einen Strahl”. Дані твори концентрують показники бахівської авторської стилістики, співзвучної оригінальній театральності німецького пасіону.

Узагальнюючи сказане про кантати Баха “пасіонного” типу, що розглянуті в аналізах “класичних зразків” цього роду музики, відзначаємо такі сутнісні показники образно-драматургічного порядку:

- особливе акцентування драматичного вихідного номера, що представляє хорову або інструментально-хорову музику;
- значення вихідного номера як “вершини-джерела” в драматургії цілого, що вказує на епіко-драматичну якість художнього цілого;
- наявність драматичної кульмінації в точці “золотої перетину”, що не виключає для виконавців (особливо в традиціях німецьких шкіл) акцентування епічних “arsis-tesis” першої й завершальної побудов як “високої” й “низької” кульмінацій кантат.

Відповідно, для виконавців істотною проблемою стає встановлення “паритету кульмінаційних зон” - підкреслення драматичної, і одночасно неможливості “опустити” значущість початкової або завершальної кульмінацій. (Так, в Кантаті BWV № 21 істотним “зрівноважуючо-конкуруючим комплексом” є співвідношення №№ 1 і 9, що й підкреслюється німецькими виконавцями). У пасіонних композиціях в рамках проаналізованих духовних творів Й. С. Баха виділяється “метафора драматургій”, пов'язаних спільністю поліфонічних прийомів безпосередньо даних у хорових і (у вигляді “прихованої поліфонії”) в сольних побудовах.

Розділ 3 - *"Хорально-кантові кантати Й. С. Баха в аспекті музикознавчого і виконавського аналізу"*, сформований на аналізі у прийнятому ракурсі кантат BWV №№ 140 “Wachet auf, ruft uns die Stimme”, 41 “Jesu, nun sei gepreiset”, 80 “Ein feste Burg ist unser Gott”, Кантати-оперної Вшестя BWV №11 “Lobet Gott in seinen Reichen”, а також творів, що

співвідносяться з ними за рядом параметрів - кантати BWV №№: 1 “Wie schön leuchtet der Morgenstern”, 4 “Christ lag in Todesbanden”, 10 “Meine Seel erhebt den Herren”, 19 «Es erhuh sich ein Streit», 36 “Schwingt freudig euch empor”, 40 “Dazu ist erschienen der Sohn Gottes”, 41 “Jesu, nun sei gepreiset”, 61 “Nun komm, der Heiden Heiland”, 63 “Christen, ätzet diesen Tag”, 64 “Sehet, welch eine Liebe hat uns der Vater erzeiget”, 91 “Gelobet seist du, Jesu Christ”, 120 “Gott, man lobet dich in der Stille”, 121 “Christum wir sollen loben schon”, 122 “Das neugebor'ne Kindelein”, 130 “Herr Gott, dich loben alle wir”, 132 “Bereitet die Wege, bereitet die Bahn”, 133 “Ich freue mich in dir”, 143 “Lobe den Herrn, meine Seele”, 153 “Schau, lieber Gott, wie meine Fein'd”, 179 “Siehe zu, dass deine Gottesfurcht...”, 196 “Der Herrn denket an uns” та ін. Хорально-кантовий тип кантат ближче до традиції лютеранської церковної музики, хоч трактування останньої істотно кориговане досвідом авторської композиторської творчості взагалі. Відомі нам виконавські інтерпретації вказаних опусів дозволяють оцінити органічний взаємозв'язок виразних меж, які відрізняють вказану типологію кантат, але одночасно співіснують у конкретиці окремого твору, відповідно до ідеї складної метафоричності образу *musica poetica* бароко.

Хорально-кантові духовні кантати Й.С.Баха базуються на славильно-гімнічному співі, що концентрує лірико-гімнічні якості вираження. Такими кантатами є детально розглянуті твори BWV №№: 41, 80, 140 і Кантата-ораторія Вшестя № 11, а також наведені деякі паралелі з кантат BWV №№: 14 “Wär Gott, nicht mit uns diese Zeit”, 29 “Wir danken dir, Gott”, 31 “Der Himmel lacht, die Erde jubiliert”, 37 “Wer da glaubet und getauft wird”, 75 “Die Elenden sollen essen”, 79 “Gott, der Herr, ist Sonn und Schild”, 91 “Gelobet seist du, Jesu Christ”, 137 “Lobe den Herren, den mächtigen König der Ehren”, 190 “Singet dem Herrn ein neues Lied” тощо. У виконанні цих творів відомими диригентами виділяється опора на духовну традицію, особливістю якої є превалювання вербального сенсу, проповідницького натхнення й впливу риторичної диспозиції на концепційне бачення цілого. Наведені інтерпретації збагачені виразним відчуттям пропорцій у поєднанні з хвилюючою витонченістю виконання, артикуляційними знахідкам та динамічною пластикою фактурного звучання.

Ця особливість є загально-принциповою як для лютеранського, так і православного співу. Окремі виконавські позиції узагальнюють дихотомічно вибудовані художні структури музики творів, водночас втілюючи сутнісні поєднання концертно-оперно-світського та традиційно-ритуально-релігійного планів в духовній спадщині Й.С.Баха.

Висновки містять підсумки аналізу кантат у вибраному аспекті їх розгляду, а також характеристику концепцій виконання, перспективних у розвитку метафоричних основ інтерпретації бахівської стилістики.

Аналіз кантат Й.С.Баха у порівнянні жанрових ліній драматично-театралізованого і церковно-традиційного мистецтва, кантат пасійного і хорально-кантового типів у виконанні німецькими і вітчизняними майстрами зумовлює висновки про драматургічні особливості творів, що складають результат співвіднесення композиторського тексту й виконавських інтерпретацій.

По-перше, в аналізі апробована заявлена у Розділі I дисертації ідея про метафоричну наповненість образів духовних кантат, що містять сполучення-“накладення” (за Гегелем) драматургічних показників лірико-епічного гімнічного співу та концертно-театральної драматичності загального плану вираження. І якщо останній театрально-наочно представлений у “лицедійстві” персонажів у Кантаті-ораторії Вшестя (BWV №11), то позаперсоніфікаційний розподіл партій в кантатах BWV №№ 21, 47, 78, 80 не знижує “пристрасного” напруження трагічно-драматичного висловлювання у композиторському тексті і виконанні, навіть якщо останнє “йде” від відвертої театралізованості й артикуляційно-мовної експресії висловлювання (у дисертації розглядається озвучення німецькими виконавцями кантат BWV № 21, 78, 80 та ін.).

По-друге, церковна основа бахівської духовної кантати, як свідчить проведений аналіз, визначає особливу вагомість епіко-ліричних позицій у драматургії: виняткова виразна значущість початкових номерів і фрагментів, що чітко створюють ефект “вершини-джерела” подальшого розвитку (це відноситься до всіх проаналізованих кантат, незалежно від належності до “хорально-кантового” або “пасійного” типів). У деяких випадках структура цілого кантат Баха уподібнюється в конструктивному плані лірико-драматичним симфоніям, гіперболізуючи масштаби і тематичну насиченість першої частини у циклі (порівнюємо з “Нескінченою” Симфонією Ф.Шуберта, з Симфоніями №№ 1, 4, 5, 6 П.Чайковського та ін.).

По-третє, лірико-гімнічна натхненність духовних кантат, що породжує адраматичні показники у драматургії цілого, створює виражену єдність зі структурою кульмінаційних будов у зоні “золотої перетину”, особливо показових для проаналізованих кантат “пасійного” типу та Кантати-ораторії Вшестя (BWV № 11).

По-четверте, виконавські рішення, у разі роботи німецьких артистів з чіткою реактивністю на смисловий нюанс слів тексту, у вітчизняних музикантів з їх узагальнено-художнім осягненням німецьких текстів (іноді з російським перекладом, що не завжди адекватно репрезентує елементи вокальної риторики творів Й.С. Баха), визначаються драматургічними настановами - на хорально-гімнічну лірику церковної лютеранської музики або на відчуття концертно-театральної вибудови композиції. Партитури Й.С.

Баха створюють передумови і для першої, і для другої виконавських стратегій, оскільки метафоричність *musica poetica* на рівні драматургічного рішення виявляє спеціальну композиційно-архітектонічну подвійність-множинність сенсів. Множинність - у разі епічних підходів до ліричних і драматичних конструкцій цілого твору. Але ж, як це неодноразово відзначалося в аналізі кантат, у більшості з них хорально-типове завершення утворює смисловий нюанс торжества Норми Моралі - масштабність Смыслу завжди була відмічена драматургічною вагомістю останнього номера твору, навіть якщо цей останній масштабно значно поступався об'ємності інших фрагментів композиції.

По-п'яте, дихотомія драматургічних показників кантат за параметрами "хоральності-кантовості" та "пасіонності" створює результативну у виконавському пошуку настанову на концепційність вибудови цілого в єдиному виразному "ключі" історично виправданої художньої позиції. Одночасно, внаслідок об'єктивної метафоричної подвійності-множинності образно-драматургічних ознак композиторського тексту, залишається велике місце для індивідуально-творчого вибору і конструктивного почуття виконавської позиції вираження.

Отже, аналіз духовних кантат Й. С. Баха у різновидах виконавських рішень, що усвідомлюються в метафоричному поєднанні церковності та світськості мистецтва великого Майстра, дозволив вичленити такі методичні положення в розвиток музикознавчого та виконавсько-практичного підходів:

- актуалізація у виконавській діяльності історико-дослідницького пошуку, що народжує "метафоричну подвійність" музикознавчої та виконавської позицій у процесі становлення концепції-інтерпретації твору;
- усвідомлення метафоричної множинності драматургічних ліній у реаліях звучання творів, що стоять на рубезі традицій позатеатрального (епічного, ліричного) і театральньо-концертного (з драматичними властивостями) мистецтва; останнє традиційно розглядається в руслі драматургії як "діалектики драми" тематичних опозицій та їх антитегетичних взаємодій (за Б. Асаф'євим);
- концепційне відчуття "плану цілого" в епіко-ліричній або драматичній якостях складає "точку відліку" і для виконавця, і для узагальнюючої практики мистецтва свідомості музикознавця, що безповоротно розширює свій "слуховий запас" напрямку "діалогу епох" музичної класики і докласичного мистецтва;
- концепційне бачення цілісності твору як метафоричної множинності духовних джерел (що визначають, за В. Медушевським, всі засновки класичної музики) в реаліях світськи-художнього вираження, звертає музиканта-виконавця і музикознавця до осягнення об'єктивної ієрархії життєвих цінностей, з яких Краса Духа складає джерело й кінцеву точку Великого мистецтва.

Розглянуті духовні кантати Й. С. Баха у різноплановості виконавських рішень складають деякий етап наближення до тих граней “феноменології музики”, в межах якої В.Холопова дефініціювала явище “музичного твору”. Інтуїтивне відчуття змісту музичної композиції невідривне від змістовності “музичної форми” і виконавських “штриховок”, об’єктивно закладених, але спеціально-принципово не зазначених у композиторському нотному тексті, народженому початковою енергією композиторського “передслухання-передвиконання”, фіксованого Майстром у нотах.

ПУБЛІКАЦІЇ

За темою дисертації опубліковані наступні роботи:

1. Історичний аспект художньої виразності в духовних кантатах Й.С.Баха та їх виконання //Музичне мистецтво і культура. - Вип.1. - Одеса: Астропрінт, 2000. - С.318-327.
2. Про інтонаційно-виконавський підхід до типології духовних кантат Й.С.Баха //Музичне мистецтво і культура.- Вип.3.- Одеса, 2002. - С. 233-240.
3. Соціокультурні аспекти інтерпретації духовних кантат Й.С.Баха //Теоретичні та практичні питання культурології., вип.8 - Мелітополь: “Сана”, 2002. - С. 25-35.
4. Питання інтерпретації хорової музики у викладанні диригування (співавтор Г.С. Ліознов) //Матеріали науково-практичної конференції.-Донецьк,1993.- С.162-172.
5. Художні структури в духовних кантатах Й.С.Баха. До проблеми виконання. //Депонування в НІО Інформкультура.- Москва: бібл. указ. “Музика”, №2, 1995. - №2921.
6. Принципи “musica poetica” Й.С.Баха у творчості Р.Вагнера //Матеріали науково-практичної конференції “Творча спадщина М.К.Періха - безцінний Дар людству”. – Одеса: Астропрінт, 1997. - С.71-73.
7. Про виконання Д.Загребським музики Меси h-moll Й.С.Баха //Одеська консерваторія: славні імена, нові сторінки, вип.2.- Одеса, 1998.- С.182-187.
8. Типологія кантат Й.С.Баха та питання виконавства (до постановки проблеми) //Культурологічні проблеми музичної україністики, вип.2, ч.2.- Одеса, 1998.- С.101-103.
9. Структури поезики та їх вплив на оперну символіку //Наукові праці молодих вчених. - Одеса,1998.- С.59-64.

АНОТАЦІЇ

Заболотна Н.Г. Художні структури в духовних кантатах Й.С. Баха.

- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – Музичне мистецтво. - Одеська державна музична академія ім. А.В.Нежданової. - Одеса, 2002.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми музикознавчо-виконавської інтерпретації духовних кантат Йогана Себастьяна Баха в єдності ритуально-гімнічної й концертно-драматичної ліній смислового наповнення. Виконання-інтерпретація бахівських духовних творів, народжених релігійно-культовою традицією та складених антиномічною єдністю наведених якостей, породжує множинність виконавських прочитань. У дисертаційному дослідженні вперше запроваджено оригінальний музикознавчо-виконавський метод аналізу духовних творів Й.С.Баха в аспекті реактивності виконавської інтонації на драматичне (адраматичне), пасіонне і хорально-кантове в інтонаційно-драматургічних засновках композиторського тексту та поєднаних з ними індивідуально-стильових позиціях виконавців. Аналіз нотного тексту поєднується із “слуховим” аналізом творів.

Висувається твердження про метафоричну місткість образів духовних кантат, що єднають сполучення-накладання показників лірико-епічного гімнічного співу та концертно-світської ліній виконання.

Драматургічні властивості духовних творів Й.С.Баха за їх параметрами “хоральності-кантовості” та “пасіонності” створюють результативні у виконавському пошуку настанови на концепційність вибудови цілого в єдиному виразному “ключі” історично виправданої художньої позиції.

Ключові слова: духовна кантата, виконавська інтерпретація, метафоричність, драматургія, хорально-кантовий тип, пасіонний тип, композиторський текст.

Заболотная Н.Г. Художественные структуры в духовных кантатах И.С.Баха. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 – Музыкальное искусство. - Одесская государственная музыкальная академия им.А.В.Неждановой. - Одесса, 2002.

Диссертация посвящена исследованию проблем музиковедческо-исполнительской интерпретации духовных кантат Иоганна Себастьяна Баха в единстве ритуально-гимнической и концертно-светской линий смыслового наполнения. Исполнение-интерпретация баховских духовных сочинений, рожденных религиозно-культурной традицией в единстве с составляющими антиномичными качествами порождает множественность исполнительских прочтений. Работа состоит из вступительной части, трех разделов, выводов, списка использованной литературы, двух приложений – нотного и документального. Во вступительном разделе обосновывается актуальность

поставленной проблемы и ее новизна, определяется объект и предмет исследования, формулируются методологические позиции и практическое значение исследования, приводятся результаты апробации и аргументируются выводы диссертации.

В первой главе исследования акцентируется внимание на фундаментальном положении современной эстетики о метафорической природе художественного образа в его расширительном значении. Данные позиции чрезвычайно близки принципам эстетики эпохи барокко, в которых гиперболизированная метафоричность была обязательным условием поэтики (*musica poetica*) и реализовывалась в баховской фигуральной лексике (например, в “накладывании”, совмещении музыкально-риторических фигур). Метафорическое “сопряжение образов” выступает и как категория высшего порядка во взаимодействии дихотомических показателей “хоральности-кантовости” и “пассионности” в исполнении-интерпретации баховских сочинений. Особенности данного взаимодействия отчетливо выражены в “активных зонах” восприятия – начале, кульминации и завершении произведения.

Во второй и третьей главах исследования впервые рассматриваются духовные кантаты И.С.Баха, которые не получили в полной мере адекватного описания в отечественной музыкологической, исполнительской и учебной литературе. Объем рассматриваемых сочинений (наиболее предпочтительных в концертном и учебном репертуаре) трактуется по двум типам: “пассионному” и “хорально-кантовому”, согласно заложенным в произведении стилевым композиторским показателям музыкального текста и художественным установкам исполнителя. В работе также использованы исполнительские интерпретации духовных кантат И.С.Баха видными дирижерами современности. Таким образом, намечаются определенные типы драматургических решений: в одних подчеркивается функционально-ритуальная направленность, обнаруживающая связи с хорально-гимнической выразительностью, однако в сопряжении с мистериальным комплексом пассионности; в других – становятся преобладающими театрально-выразительные, драматические свойства музыки в очевидной связи с лирико-эпическими традициями исполнения духовных кантат.

Дихотомия драматургических показателей кантат по параметрам “хоральности-кантовости” и “пассионности” создает результативную в исполнительском поиске установку на концепционность выстраивания целого в едином выразительном “ключе” исторически оправданной художественной позиции. Одновременно, в силу объективной метафорической двойственности-множественности образно-драматургических позиций музыкального текста, исполнитель приобретает возможность широкого индивидуально-творческого выбора и конструктивного чувства исполнительского выражения.

Ключевые слова: духовная кантата, исполнительская интерпретация, метафоричность, драматургия, хорально-кантовый тип, пассионный тип, композиторский текст.

ANNOTATION

Zabolotnaya Nina Georgievna. Artistic structures in J.S.Bach's spiritual cantatas. – Manuscript.

Thesis for candidate's of musical art degree by specialty 17.00.03. – Musical art. – Odessa state A.V.Nezhdanova Academy of music, 2002.

The thesis is dedicated to investigating of problems of musicological and performance interpreting of J.S.Bach's spiritual cantatas. The analysis of the composer's text of compositions and their performances and treatment by outstanding conductors of contemporaneity is taken as its research basis.

For the first time an original method of the analysis of spiritual compositions based on the unity of ritual-hymnal and concert-circular origins in the aspect of metaphorical understanding of the essence of artistic expressiveness has been checked up in this thesis.

A special attention has been paid to dychotomical classifications consideration of spiritual J.S.Bach's works according to passion and choral-chant types of expressiveness for the first time too.

Due to an objective metaphorical multiplicity of character-dramatic positions of the author's text the orientations having results in performance researches in the direction of conceptual constructing of dramatic contents of works in a uniform expressive succession of a historically justified artistic approach appear.

The key-words: spiritual cantata, performer's interpretation, metaphor, dramaturgy, type of chorale-cante, passion type, composer's text.

141

1021.003

АВ 53.663
Мист

Сдано в набор 12.12.02, подписано к печати 13.01.02
Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная 80 гр/м². Тираж 110 экз.

Отпечатано г. Одесса, ул. Ришельевская, 28
Одесский ЦНТЭИ, отдел полиграфии, тел. 24 51 20
E-mail: inform@ocstei.net

Мист